

Кобильченко Вадим Володимирович

доктор психологічних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу освіти дітей
з порушеннями сенсорного розвитку,
Інститут спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України,
м. Київ, Україна
vadimvk@ukr.net

Омельченко Ірина Миколаївна

доктор психологічних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу психолого-педагогічного супроводу
дітей з особливими потребами,
Інститут спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України,
м. Київ, Україна
iraomel210781@ukr.net

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЖЕРЕЛА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ ЗА УМОВ НОРМАТИВНОГО ТА ПОРУШЕНОГО РОЗВИТКУ

***Анотація.** У статті здійснено теоретичний аналіз соціально-психологічних передумов становлення особистості дитини дошкільного віку в ситуаціях нормативного та порушеного розвитку. Обґрунтовано психосоціальну природу особистісного розвитку, розкрито роль взаємодії внутрішніх (біологічних) і зовнішніх (соціальних) чинників, а також значення предметного й соціального середовища для формування особистості дитини. Особливу увагу приділено умовам розвитку дітей з порушеннями зору.*

Ключові слова: особистість, особистісний розвиток, дошкільний вік.

Annotation. *The article presents a theoretical analysis of the socio-psychological prerequisites for the formation of a preschool child's personality under conditions of normative and disordered development. The psychosocial nature of personality development is substantiated, and the interaction of internal (biological) and external (social) factors is revealed, as well as the role of the object and social environment in the child's personal development.*

Key words: *personality, personal development, preschool age.*

Постановка проблеми. Дошкільний період розвитку охоплює вік приблизно від чотирьох до шести років і є етапом активного входження дитини у простір соціальних відносин. Саме в цей час відбувається інтенсивне засвоєння соціального досвіду через взаємодію з дорослими та ровесниками. Міжособистісне спілкування відіграє визначальну роль у формуванні психічних і соціальних функцій дитини, які спочатку виникають у спільній діяльності з дорослими, а згодом набувають довільного характеру. Перші контакти дитини з дорослими є базовим механізмом її соціального становлення [1].

Дошкільний вік становить один із ключових етапів формування особистості, її самосвідомості та уявлень про навколишній світ. Упродовж порівняно нетривалого часу дитина проходить шлях від повної залежності від дорослих до позиції активного суб'єкта діяльності. Опанування соціальних ролей, норм і способів взаємодії супроводжується поступовим усвідомленням власного «Я», яке починає виокремлюватися й оцінюватися у співвіднесенні з іншими людьми, починаючи приблизно з трирічного віку [2].

Тривалий час у психологічних дослідженнях основна увага приділялася вивченню психічних процесів, тоді як проблема розвитку особистості залишалася на периферії наукового аналізу. У практиці освіти переважала орієнтація на розвиток окремих когнітивних функцій і формування навичок, що не завжди враховувало цілісний характер особистісного становлення [4, с. 3–12].

У сучасних умовах постає потреба в ґрунтовному переосмисленні усталених теоретичних підходів до проблеми розвитку особистості. Це зумовлює необхідність міждисциплінарного аналізу, що поєднує здобутки вікової, педагогічної, соціальної та спеціальної психології, а також розроблення нових концептуальних моделей особистісного розвитку.

Метою статті є теоретичне обґрунтування соціально-психологічних засад становлення особистості дитини дошкільного віку в умовах нормативного та порушеного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. З позицій, яких ми дотримуємося, розвиток особистості дитини має психосоціальний характер і ґрунтується на нерозривній єдності психічного та соціального. Відокремлення цих складників є умовним, оскільки вони перебувають у постійній взаємодії та взаємному зумовленні [3].

Будь-який варіант розвитку – як нормативний, так і порушений – реалізується за наявності певних внутрішніх і зовнішніх передумов. Розвиток дитини детермінується двома групами чинників: біологічними, які виступають як внутрішні умови, та соціальними, що формують зовнішній контекст розвитку [5].

До внутрішніх умов належать анатомо-морфологічні особливості організму, збереженість і функціональна зрілість органів чуття, загальна сенсорна чутливість, що забезпечує можливість сприймання та пізнання навколишньої дійсності.

Зовнішні умови охоплюють соціальне середовище життя дитини: характер сімейних взаємин, взаємодію поза родиною, особливості виховання й навчання, а також способи засвоєння соціального досвіду.

Біологічні, спадкові й вроджені особливості з моменту народження виступають як вихідні умови розвитку. Водночас навіть перші впливи соціального середовища опосередковуються внутрішніми анатомо-фізіологічними системами, що формуються ще на пренатальному етапі розвитку [6].

Дослідження свідчать, що вже на ранніх етапах внутрішньоутробного розвитку дитина реагує на світлові стимули, а наприкінці вагітності її органи й системи досягають функціональної зрілості, достатньої для забезпечення первинних рефлекторних і сенсорних реакцій. Проте на цьому етапі зорове сприймання обмежується світловідчуттям, тоді як формування предметного зору відбувається пізніше.

Повноцінне зорове сприймання можливе лише за умови збереженості зорової системи, яка нерідко зазнає ушкоджень ще до народження. Прикладом такого порушення є ретинопатія недоношених – серйозне захворювання, що супроводжується патологічними змінами сітківки та може призводити до стійкої втрати зорових функцій [3].

Таким чином, жоден із чинників розвитку – ані внутрішній, ані зовнішній – не є достатнім сам по собі. Психосоціальний розвиток дитини завжди є результатом їхньої взаємодії.

Після народження дитина включається у предметне середовище, яке вона може пізнавати лише безпосередньо через чуттєвий досвід. Особливої ваги це набуває в умовах порушеного розвитку, коли зорові обмеження зумовлюють специфіку взаємодії з предметним світом.

У нормі вже протягом першого року життя формуються елементарні предметні дії, спрямовані на об'єкти довкілля. Предмет стає значущим для дитини лише тоді, коли він включений у її активність. Саме через дію предмет виокремлюється з оточення та набуває для дитини смислу.

Предметна дія тісно пов'язана зі сприйманням: вона одночасно залежить від нього і впливає на його розвиток. Порушення зорового сприймання істотно ускладнює предметну діяльність, що негативно позначається на формуванні свідомості та інтелектуальних основ особистості.

У процесі розвитку дитина оволодіває довільними рухами, починає цілеспрямовано спостерігати, порівнювати, наслідувати дії дорослих. Опанування предметних дій є важливою умовою виділення себе як суб'єкта діяльності та становлення особистісної активності.

Предметне середовище має бути доступним, різноманітним і відповідати інтересам дитини, забезпечуючи можливість вільного вибору та самостійної діяльності в різних формах активності.

Не менш значущим є соціальне середовище, яке формується через систему міжособистісних стосунків. Багатство соціальних контактів і якість взаємодії з іншими людьми виступають ключовими умовами особистісного розвитку. Водночас явища соціальної депривації, ізоляції або педагогічної занедбаності мають деструктивний вплив навіть за умов нормативного розвитку.

Важливим аспектом розвитку особистості є адаптація. Біологічна адаптація забезпечує узгодження функцій організму з умовами середовища, тоді як психологічна адаптація полягає в досягненні рівноваги між вимогами соціуму та внутрішніми потребами дитини. Активна діяльність і спілкування виступають основними механізмами адаптації.

Соціальне середовище наповнює розвиток особистості конкретним змістом, однак дитина не є пасивним об'єктом впливу. Вона виступає активним учасником соціальної взаємодії, засвоюючи соціальний досвід і водночас формуючи власну індивідуальність. У процесі соціалізації поступово активізується індивідуалізація, що забезпечує унікальність особистісного розвитку.

Висновки. Інтегральним показником успішного психосоціального розвитку дитини є її особистісне благополуччя, яке проявляється у відчутті внутрішньої цілісності, гармонії та рівноваги між внутрішнім і зовнішнім світом. Особистісне благополуччя формується через переживання успіху в провідній діяльності та значущому спілкуванні, реалізацію особистісного потенціалу й задоволеність взаєминами з оточенням.

Список використаних джерел

1. Богуш А.М. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного віку та молодшого шкільного віку: монографія. За заг. ред. Н.В. Гавриш. Луганськ : Альма-матер, 2006. 368 с.

2. Кобильченко В.В. Особистість дошкільника в умовах зорової депривації: монографія. Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України. Київ : Видавець Цибульська, 2023. 240 с.

3. Кобильченко В.В. Психологічний супровід дітей дошкільного віку з порушеннями зору: монографія. Полтава : ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2015. 205 с.

4. Кобильченко В.В. Формування особистості як психолого-педагогічна проблема. Нові технології навчання: Наук.-метод. зб. Київ : НМЦ ВО. 2001. Вип. 31. С. 3-12.

5. Кобильченко В.В., Омельченко І.М. Спеціальна психологія : підручник. Київ : ВЦ «Академія». 2020. 224 с.

6. Скрипніков А.М., Герасименко Л.О., Ісаков Р.І. Перинатальна психологія. Київ : Видавничий дім Медкнига, 2017. 168 с